

Ярослав Ісаєвич

**УКРАЇНА ДАВНЯ І НОВА:
НАРОД, РЕЛІГІЯ, КУЛЬТУРА**

Львів, 1996. — 334 с.

Збірник наукових статей і нарисів Я. Ісаєвича обіймає праці, написані автором як у 60—70-і роки, так і в найновіші часи політичного відродження України. Це дає читачеві можливість побачити вченого, який залишився вірним своїм науковим інтересам, методиці дослідження і в минулому, розробляючи неактуальні для офіційної радянської ідеології теми з історії української культури, і сьогодні, звертаючись до таких проблем української історії, де вирують більше політичні пристрасті, ніж наукові дискусії. Невипадково збірник відкривається статтю, присвяченою проблемам походження українського народу та державності, розв'язання яких було і залишається залежним від ідеології та політики. Я. Ісаєвич відомий як дослідник української культури XVI—XVIII ст., зокрема історії братств, книгодрукування, освіти. Але коло його інтересів значно ширше, що видно із статей, вміщених у збірнику. Це й проблеми етногенезу українців, етнічної території, творчості Т. Шевченка, й модерної історії, моделей сучасних політичних пріоритетів української держави та ін. В основі методики його досліджень лежить джерелознавство. У радянські часи це була та ніша, куди міг сховатися дослідник, який не бажав вірно служити марксистсько-ленінській ідеології, хоча й був змушений цитувати класиків чи, здавалося б, невмирущі “Тези про 300-ліття возз’єднання України з Росією”.

Добра школа, а Я. Ісаєвич мав можливість спілкуватися з учнем і послідовником М. С. Грушевського І. Крип’якевичем, знання мов, історіографії, зокрема міжвоєнної української та польської, вивчення джерел в архівах та книгосховищах не лише колишнього СРСР, а й закордоном — усе це забезпечило автору лідерство в цілих наукових напрямках, зокрема історії книгодрукування, освіти. Я. Ісаєвич ввів до наукового обігу багато нових джерел: невідомі українські першодруки, щоденник німецького купця з Гданська М. Груневега, який залишив цікаві описи Львова, Києва, документи з історії братств та ін. Завдяки розвідкам Я. Ісаєвича цілий ряд явищ культурного життя на Україні можуть бути більш точно датовані, що має значення для типологічних характеристик української культури.

Автор збірника одним з перших серед вітчизняних вчених досліджував процес взаємозбагачення української культури з її домінуючою кирило-мефодіївською традицією та культурними досягненнями католицького світу Центральної та Західної Європи. Саме на українських землях відбувався синтез двох культурних традицій, наслідком якого було формування нового спільного типу культури для народів Центрально-Східної Європи. У багатьох працях Я. Ісаєвича переконливо доведено, що з останньої третини XVI ст. тут рубіжем є заснування Острозького науково-літературного гуртка, українська культура поступово еволюціонує з середньовічної до нової. У вступі до збірника автор пропонує нову періодизацію, вважаючи, що середньовічна культура завершується з ліквідацією Київського князівства 1471 р. (с. 6). В основі

такої періодизації умовно лежить політична подія, що, власне, може мати місце, але основну роль повинні відігравати стилеві ознаки. В українській культурі цього періоду, яку автор називає *Slevia Ortodoxa*, тобто культура середньовічна, нові стилеві ознаки ще не домінують. Мова може йти про засвоєння, зокрема у мистецтві, окремих елементів західноєвропейської мистецької традиції (В. Александрович). Проте періодизація історії української культури, як і написання синтетичних праць, — справа майбутнього.

На жаль, ще й сьогодні історія української культури досліджується як сума досягнень у різних сферах культурної діяльності, тоді як існують інші методологічні підходи, зокрема структурно-функціональні. Але треба зазначити, що в галузі сумарного дослідження культури було зроблено багато. Можна назвати праці літературознавців, філософів, істориків, присвячені Києво-Могилянській академії, серед них і дослідження автора збірника, який одним з перших вводить у контекст української культури польськомовні та латиномовні твори. Звичайно, можна не погодитися з деякими твердженнями Я. Ісаєвича, наприклад, з тим, що українська література творилася мовами, які викладалися в академії (с. 173). Це не стільки причина, скільки наслідок певних явищ культурного життя. Як зазначають сучасні дослідники (Д. Наливайко, Р. Лужний, Р. Радишевський), українська література засвоювала ідеї Відродження та Реформації переважно через польське посередництво, польська мова і література відігравали значну роль у формуванні художнього стилю барокко. І не всі польськомовні твори, що вийшли з-під пера українців, можна зарахувати як до української, так і польської літератури. Мова йде про великий пласт польськомовної української літератури, а багатомовність української літератури пояснюється особливостями українсько-польського культурного пограниччя. Однак не слід забувати, що ця стаття писалась у 1988 р. Очевидно, сьогодні деякі оцінки були б іншими, не акцентував би увагу автор на антикатолицькій чи антиуніатській спрямованості того чи іншого твору.

Найновіші статті збірника написані автором різними мовами й опубліковані переважно за кордоном уже в часи розбудови української держави. У програмній статті "Проблема походження українського народу: історіографічний та політичний аспект" Я. Ісаєвич дав характеристику домінуючій у радянській історіографії концепції історії Київської Русі, за якою етнічним носієм держави була древньоруська народність, з якої пізніше зформувалися три братні народи — російський, український і білоруський, і зазначив, що теза про консолідацію такої етнічної спільності, як древньоруська народність, не підтверджується даними матеріальної культури, лінгвістичними та ін. Звичайно, для кожного народу важливо знайти точку відліку власної історії на осі координат, якою є всесвітня історія, а тим більше для нас, українців, про яких протягом тривалого часу формувалось уявлення як про недержавний народ, історичне існування якого нерозривно пов'язане з сусідніми могутніми державами, чи то польською, чи московською.

Залежність історичних концепцій від офіційної ідеології, зазначає Я. Ісаєвич, надовго припинили діалог між вченими, представниками різних історичних шкіл та течій. Не сприяє вирішенню проблеми і надмірна заангажованість деяких дослідників національною ідеєю, які шукають українське коріння у III тисячолітті до н. е., а то й ще глибше. Автор схильний думати, що такі "неоромантичні схеми будуть зменшуватися в міру реального утвердження самостійності". Я. Ісаєвич не претендує на розв'язання цієї проблеми, швидше на постановку її і з властивою йому толерантністю намагається запропонувати шляхи виваженого наукового підходу на ґрунті порівняльного аналізу джерел археології та лінгвістики. Підкреслюючи велику роль історіографії у форму-

ванні національної ідентичності, він в той же час застерігає від перетворення нових історичних концепцій походження українського народу та його державності в обов'язкові. Я. Ісаєвич зазначає, що тяглість історичного процесу на українських землях від часів Київської Русі зафіксована в історичній свідомості й відображена у численних пам'ятках кінця XVI — початку XVII ст. з “виходом на історичну арену козацтва” (с. 37). Але треба враховувати специфіку цих пам'яток, які вийшли з кола церковних діячів, що єдналися навколо Києво-Печерського монастиря та братства. У боротьбі проти унії вони привернули на свій бік козацтво, зробили його захисником православ'я і політично зорієнтували на Московську державу як єдино вірну. Козацтво в їхніх творах представлене як нащадок того “яфетороського народу”, який з князем Олегом ходив під Царгород. Чи не була це швидше політична ідея, аніж пошук ідентичності? Коли автор стверджує, що “без національного міфу неможлива нація” (с. 184), то складається враження необхідності творення цього міфу сьогодні. Безперечно, для розбудови української держави необхідна національна ідея, але, здається, більш важливо не стільки акцентувати увагу на цьому, скільки прагнути гармонійно поєднати національну ідею з ідеалами громадського суспільства, не рефлексувати старою ворожнечою та неприязню.

Цікаві розвідки автора, присвячені проблемам пошуків політичної ідентичності української держави. Бачення такого авторитетного вченого, яким є Я. Ісаєвич, можливих моделей політичних відносин з сусідніми державами з урахуванням історичних традицій, геополітичної ролі України в сучасних інтеграційних процесах могло б пригодитися нашим політикам, якби їм властиво було дослухатись і цінувати думки вчених.

Загалом, збірник статей і нарисів Я. Ісаєвича викличе інтерес не лише спеціалістів, а й широкого кола читачів, які знають і цінують його праці.

О. М. ДЗЮБА (Київ)

В. О. Щербак

**ФОРМУВАННЯ КОЗАЦЬКОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XV — СЕРЕДИНА XVII ст.)**

К., 1997. — 180 с.

Тільки в незалежній Українській державі було нарешті ліквідовано “табу” на вивчення історії українського козацтва, накладене імперською владою. Останнім часом у світ вийшов ряд перевидань класичних творів української історіографії, що належать перу В. Антоновича, Д. Багалія, М. Грушевського, А. Скальковського, Д. Яворницького та ін., надруковано масу статей і книжок сучасних авторів. На жаль, доводиться констатувати, що серед цієї маси домінують популярні, нерідко безграмотні писання, автори яких у погоні за читачем не гребують навіть оккультизмом. Праць істориків-професіоналів ще дуже й дуже мало, бо мало і самих спеціалістів. Однак останні, незважаючи на скрутні умови, час від часу радують читачів своїми новими творчими здобутками. Одним із свідчень цього є рецензована монографія.

В. О. Щербак — не новачок у цій галузі. Він ще у 80-х роках успішно досліджував козацькі повстання напередодні Національно-визвольної війни. Тепер же науковець розширив коло своїх зацікавлень і здійснив